

Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Sciences

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 48, Ekim 2020, s. 570-587

ISSN: 2149-0821 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/SOBIDER.46101>

Arş. Gör. Dr. Derya AYDIN

Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi /Sanat Tarihi Bölümü,
ayderya.85@gmail.com

15. YÜZYIL SONUNDA ÖZGÜN BİR ŞEHNAME ÖRNEĞİ: STAATSBIBLIOTHEK ZU BERLIN, MS. OR. FOL. 4255¹

Özet

Ebul Kasım Firdevsi tarafından 11. yüzyılın başında tamamlanan *Şehname*, yazıldıktan sonra zaman içerisinde ün kazanan bir eser olmuştur ve resimli nüshaları yapılmaya başlamıştır. *Şehname*'nin günümüzde dünya müzelerinin ve kütüphanelerinin koleksiyonunda pek çok resimli nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalardan biri de Staatsbibliothek zu Berlin'in- Preussischer Kulturbesitz, Orientabteilung'de, 1489 tarihli *Ms. or. fol. 4255*'dir. Eser 15. yüzyılın sonunda İran ve çevresine Akkoyunlu devletlerinin (1340-1514) hâkim olduğu dönemi ifade eden Türkmen dönemine tarihlendirilmektedir.

Döneme ait kitaplar yapılan araştırmalarda “ticari” kavramı ile birlikte değerlendirilmiştir. Böylece aynı türdekilerin birbirine benzedikleri düşüncesini oluşturmuştur. *Ms.or.fol.4255* de bu düşünceye dahil edilmektedir. Bununla birlikte,

¹ Bu makale, “Şiraz Nakkaşaneleri ve Resimli Şehnameler (1470-1500)” başlığı ile Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı'nda 2019 yılında tamamlanan Doktora tezinden üretilmiştir. Tez çalışmam sırasında araştırma bursu ve bilimsel destekleri ile katkı sağlayan Islamic Cultural and Relations Organization (Study Opportunity) İslami Kültür ve İlişkiler Organizasyonu (Araştırma Fırsatı)'na, Stipendienprogramm der Staatsbibliothek zu Berlin-Preussischer Kulturbesitz (Berlin-Prusya Kültür Mirası Vakfı Devlet Kütüphanesi Burs Programı)'e ve Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) yurt dışı araştırma burs programı (2017 yılı \2214-A\ 2. dönem)'na teşekkür ederim.

Makaledeki görseller Staatsbibliothek zu Berlin'in web sitesinden alınmıştır. Makaledeki Ms. or. fol. 4255'in mülkiyeti ve el yazmasına ait tüm görseller © STAATSBIBLIOTHEK ZU BERLIN - Preussischer Kulturbesitz, Orientabteilung'e aittir. Görseller ilgili birimin izni dâhilinde kullanılmış ve gerekli atıflar yapılmıştır.

“ticari” olarak hazırlandığı düşünülen her bir nüshayı kendi içinde değerlendirmek, benzerliklerinin yanı sıra eserin sahip olduğu özgünlüğü ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Kitabın, tasarımının tamamlayıcısı olan cildi ve resimli, resimsiz sayfalarındaki düzeni farklılığını ortaya koyarken, resim-metin ilişkisi ve sahnelerdeki yorumlar özgünlüğü belirginleştirecektir. Bu bağlamda *Ms. or. fol. 4255’in* bu çalışmada incelenmesi ve özgün taraflarının ortaya konulması sağlanacaktır.

Anahtar kelimeler: Şehname, El Yazması, Staatsbibliothek zu Berlin, Resim

AN AUTHENTIC EXAMPLE OF SHAHNAMA IN THE LAST OF THE 15TH CENTURY:STAATSBIBLIOTHEK ZU BERLIN, MS. OR. FOL. 4255²

Abstract

Shahnama, written by Abu'l Qasim Firdausi at the beginning of the 11th century, became a famous work in time after it was written and its illustrated copies began to be made. Shahnama's today, many illustrated copies are available in the collections of world museums and libraries. One of these copies is *Ms. or. fol. 4255*, dated 1489, in the Staatsbibliothek zu Berlin- Preussischer Kulturbesitz, Orientabteilung. The work is dated back to the Turcoman Era, which refers to the era when Iran and its surroundings were dominated by the Aqqoyunlu Principality (1340-1514) at the end of the 15th century.

The books of the period have been evaluated with the concept of "commercial" in researches. Thus, it was thought that the same species are similar to each other. *Ms.or.fol.4255* is also assessed within the scope of this thought. However, evaluating each copy which is thought to have been prepared as “commercial” within itself will reveal its similarities as well as the originality the work has. While the binding which is the complement of the design of the work and the layout on the pages with pictures or without pictures reveal the difference, the picture-text relationship and the interpretations of the scenes will make the originality apparent. In this context, it will be ensured to analyse *Ms. or. fol. 4255* in this study and reveal its authentic aspects.

Keywords: Shahnama, Manuscript, Staatsbibliothek zu Berlin, Illustration

² The present article is brought out from the doctoral dissertation of the author completed in 2019 under the heading “Shiraz Atelier and the Illustrated Manuscripts of the Shahnama (Book of Kings) from 1470 to1500” at the Department of History of Art in the Institute of Social Sciences of Hacettepe University. I thank the organizations who contributed to my research with the opportunity of scholarships and scientific support, among which I would name the Islamic Cultural and Relations Organization, Stipendienprogramm der Staatsbibliothek zu Berlin-Preußischer Kulturbesitz and the Scientific and Technological Research Council of Turkey (scholarship programme 2017/2214-A/Term 2).

The images used in the article are taken from the website of Staatsbibliothek zu Berlin. The manuscript Ms. or. fol. 4255 and all its images are the property of © STAATSBIBLIOTHEK ZU BERLIN - Preussischer Kulturbesitz, Orientabteilung. The images are used with the necessary permissions and properly cited.

GİRİŞ

İran edebiyatının ve tarihinin en önemli eseri olan *Şehname* Ebul Kasım Firdevsi (ö.440/1020?) tarafından 11. yüzyılın başında (940(?)-1020(?)) tamamlanmıştır. Mesnevi türünde yazılan bu eserin 60.000 beyitten oluştuğu ifade edilse de günümüze ulaşabilen el yazma nüshalarında belirtilen bu beyit sayısının değişiklik gösterdiği bilinmektedir³ (İnal 1972: 136).

Şehname ilk insanın ve evrenin yaratılışı ile başlamaktadır ve daha sonra İran'da İslamiyet öncesinden Sasani İmparatorluğunun (226-651) sonuna kadar olan dönemde yaşayan uygarlıkların hükümdarlarının ve kahramanlarının savaşlarını, zaferlerini ve aşklarının destansı bir şekilde ele almaktadır. İçerisinde pek çok mitolojik unsuru da barındıran bu hikâyeler genel olarak kahramanlık hikâyeleri olarak bilinmektedirler. *Şehname*'nin içeriğini oluşturan bu hikâyelerinin kaynağını İslamiyet öncesi İran'da var olan sözlü hikâye geleneği, *Şehnameden* önce yazılmış İran tarihi ve efsaneleri ile ilgili yazılı eserler ve bazı dini metinler oluşturmaktadır⁴.

Şehname yazıldıktan sonra zaman içerisinde ün kazanan bir eser olmuştur. Kazandığı bu ün ile resimli nüshaları yapılmaya başlamış ve her dönemin yetenekli sanatçıları tarafından, kitabın konusunu oluşturan hikâyeler resimlenmiştir. *Şehname*'nin Firdevsi tarafından yazılan ve Sultan Mahmud'a sunulan halinin resimsiz olduğu kabul edilmektedir. Resimli versiyonun ilk yapılış tarihi kesin olarak bilinmemektedir⁵. Bugün bilinen en erken tarihli resimli *Şehname* el yazma nüshaları 14. yüzyıl başına tarihlenmektedir⁶. 14. yüzyıldaki resimli örneklerden sonra resimli *Şehname* üretimi devam etmiş ve zaman içerisinde bu üretim de bir gelenek halini almıştır. Bu geleneğin başlamasında ve devam etmesinde en etkin rolü kitapları sipariş veren güçlü sanat patronları ve döneminin hükümdarları üstlenmişlerdir. Hatta İran ve çevresine hâkimiyet kuran hükümdarlar için resimli *Şehnamelere* sahip olmak buldukları bölgedeki hâkimiyetlerini güçlendirirken; belirli bir saygınlık ve otorite sahibi olmalarında önemli bir araç olmuştur. Bu doğrultuda dünyanın farklı müze ve kütüphanelerinde yer alan el yazma koleksiyonlarında farklı yüzyıllara ait pek çok resimli *Şehname* nüshası bulunmaktadır⁷.

Farklı dönemlerde hazırlanmış resimli *Şehnamelerden* bir kısmı da önemli bir el yazma koleksiyonuna sahip olan Staatsbibliothek zu Berlin, Preussischer Kulturbesitz, Orientabteilung'e (El yazma bölümü) da yer almaktadır. Bu nüshalardan biri de 1489 tarihli *Ms. or. fol. 4255*'dir. Eser 15. yüzyılın sonuna, diğer bir deyişle, İran ve çevresine Karakoyunlu (1351-1469) ve Akkoyunlu devletlerinin (1340-1514) hâkim olduğu dönemi ifade eden Türkmen dönemine tarihlendirilmektedir⁸. Ancak kitabın kimin için hazırlandığı hakkında bir bilgi mevcut değildir.

³ *Şehname*'nin beyit sayısı ile ilgili olarak *Şehname*'nin Türkçe çevirisinin önsözünde bilgi verilmiştir. Bkz: Çev: Lugal 2009, ayrıca bkz: Kanar 2010.

⁴ Firdevsi ve *Şehname*'nin içeriği hakkında detaylı bilgi için *Şehname*'nin Türkçe baskılarına bkz: Çev: Lugal 2009, Çev: Yıldırım 2016, ayrıca bkz: Kanar 2010.

⁵ *Şehname* destanına ait bazı hikâyelerin farklı materyallerin üzerine yapıldığı bilinmektedir. Bu konu hakkında bkz: Simpson 2013: 72-83. Ayrıca bkz: İnal 1972.

⁶ Günümüze ulaşan en erken tarihli resimli nüshaların Küçük *Şehnameler* ve Büyük Moğol *Şehnamesi* olduğu söylenebilir. Konu ile kapsamlı çalışma Marianna Shreve Simpson ve Oleg Grabar ve Sheila Blair tarafından incelenmiştir. Detaylı bilgi için Bkz: Simpson 1979; Grabar ve Blair 1980.

⁷ *Şehnamelerin* güçlü bir hükümdar için yapılmış olabileceği fikri Timurlu hükümdarlar için yapılmış olan *Şehname* örnekleri ile belirginlik kazanmıştır. Basysungur, İbrahim Sultan ve Muhammed Cuki için yapılmış nüshalar doğrudan hükümdarları için yapılmışlardır. Konu için ayrıntılı bilgi için bkz: Abdullaeva ve Melville 2008; Lentz ve Lowry 1989; Wilkinson 1931; Brend 2010.

⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: Robinson 1979.

Kitabın cilt, tezhip, yazı ve özellikle de resim üslubu incelendiğinde Akkoyunlu Devletinin İran ve çevresine hâkim olduğu dönemde Şiraz kentinde yapılmış olabileceği kabul edilir⁹. Bunun yanı sıra esere ait birtakım bilgilere ulaşabilmektedir. Eserin ketebe kaydına göre hattatın Şemseddin Ali bin Muhammed bin Hüseyin Fahreddin (Fustukî) Kirmanî olduğuna dair not bulunmaktadır. Ayrıca sonradan eklenen, Sultan Abdülmecid'in ilgili bir not ilk sayfada (6a) yer almaktadır. Sayfalarda yer alan mühürler kitabın serüveni hakkında ipuçları vermektedir. Ancak bahsi geçen notlar ve mühürler bize kitabın yaşamı hakkında kısıtlı bir bilgi sunmaktadır¹⁰.

Ms. or. fol. 4255 nüshasının incelenmesi, 15. yüzyılın ikinci yarısında Şiraz'da hazırlanan kitaplar kapsamında olacaktır. Konu ile ilgili üzerinde durulması gereken ilk husus, nüshanın hazırlandığı dönemdeki eserin "ticari" kavramı içerisinde değerlendirilmesi olacaktır¹¹. Bu kavram benzer özellikler taşıyan çok sayıda resimli el yazması ve *Şehname* nüshasının hazırlandığı düşündürmektedir¹². Bu görüş bir bakıma doğru olarak kabul edilse bile hazırlanan her bir nüshayı kendi içinde değerlendirmek, eserin sahip olduğu farklı yorumu ve biricik olmasını açığa çıkaracaktır. Kitabın, resimli ve resimsiz sayfalarındaki düzeni fiziki olarak farklılığını ortaya koyarken, diğer taraftan resim-metin ilişkisi ve metinlerdeki hikâyelerin sahnelenmesindeki yorumlar özgünlüğün belirginleşmesine katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda *Ms. or. fol. 4255*'in kendi döneminde üretilen *Şehname* nüshalarından ayrılan yönlerini incelenecektir.

MS. OR. FOL. 4255'İN TASARIM ÖZELLİKLERİ:

Staatsbibliothek zu Berlin'de Preussischer Kulturbesitz, Orientabteilung'de bulunan *Ms. or. fol. 4255* ketebe kaydına göre (317b), H.894/M.1489 tarihinde Şemseddin Ali bin Muhammed bin Hüseyin Fahreddin (Fustukî) Kirmanî tarafından istinsah edilmiştir (Stchoukine, vd. 1971: 39). Eser, 36x26cm boyutlarına, siyah deri cilde ve 318 yaprağa sahiptir. Kitapta, 87 adet resme, unvan (1b) ve serlevha (5b-6a) sayfalarına yer verilmiştir. Her sayfada nesih yazı ile yazılmış 6 sütun yer almakta, sütun uzunluğu 24x17.5 cm olup her sütunda 29 satır bulunmaktadır¹³. Genel olarak tanımını yaptığımız eserin ayrıntılarını ele almak, tasarımındaki özellikleri ortaya çıkaracaktır.

⁹ Akkoyunlular hakkında bkz: Sümer 1989.

¹⁰ İki farklı mühür ve bir tuğra eserin farklı sayfalarında yer almaktadır. Mühürler ve Osmanlı tuğraları için bkz: Umur 2011; Kut ve Bayraktar 1984.

¹¹ Resimli el yazmalarının "ticari" nitelikli olabileceği hususu ilk William Robinson tarafından ortaya atılmıştır. Bkz: Robinson 1967:95.

¹² Bu kavramın kullanılması, 1440-1600 yılları özellikle Şiraz'da kitap üretimindeki artışın dikkat çekici bir hâl alması ve aynı yıllarda Şiraz'da üretilen kitap sayısının diğer merkezlerde üretilenlerden bir buçuk kat fazla olmasıyla ilişkilendirilmiştir. Kitapların kimler tarafından yaptırıldığı bilinmemesi de bu terimin kullanılmasının bir diğer nedeni olarak görülmektedir. Bu konu hakkında bkz: Robinson, 1967: 95; Uluç, 2006: 22.

¹³ Katalog için bkz: Stchoukine, vd. 1971: 39-46.

Ms. or. fol. 4255, 15. yüzyıl sonuna tarihlendirilen resimli *Şehname* örnekleriyle benzer ve farklı birtakım özellikleri taşımaktadır¹⁴. İlk olarak kitabın boyutları ve dış tasarımı dikkat çekicidir. 26x36 cm olması orta ölçekli bir büyüklüğe sahip olduğunu gösterir¹⁵. Eserin

Resim 1: ©STAATSBIBLIOTHEK ZU BERLIN - Preussischer Kulturbesitz, Orientabteilung, Ms. or. fol. 4255, Cilt Kapağı.
<http://resolver.staatsbibliothek-berlin.de/SBB0000270E00000001> (Erişim: 10.08.2020)

boyutlarının özgünlüğüne etkisi konusunda kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Ancak eserin yapıldığı dönemde çok sayıda nüshanın varlığı benzer ölçülere sahip başka eserlerin var olabileceğini akla getirir. Diğer taraftan el yazma bir eserin ölçülerinin tasarımdaki özgünlük hususunda ufak bir katkı sağladığı söylenebilir. Orta büyüklükte olan *Ms. or. fol.4255*'in dış tasarımı siyah deri üzerinde altın yaldız şemseli ve köşebentli cildi tamamlamaktadır (resim 1). Cilt tasarımı ile döneminin beğenisini devam ettirmiştir. Bu noktada belirtmek gerekir ki kitabın cildi yıpranmaya maruz kalabilmekte ve zaman içerisinde yenilebilmektedir. Dolayısıyla eserin cildinin orijinal olduğu düşünülse bile, kullanılan deri renginin ve motiflerin tek başına özel bir beğeni ya da tercihi yansıtmaması mümkün değildir ve cilt üzerinden yapılan değerlendirme, eserlerin özgünlüğü konusunda oldukça kısıtlı bir bilgiye imkân sağlamamaktadır.

¹⁴ Kitap ciltleri hakkında detaylı bilgi için Raby ve Tanındı 1993. Aynı dönemde yapılmış resimli *Şehname* nüshalarının Topkapı Sarayı Kütüphanesinde bulunan sekiz nüsha ile ilgili değerlendirmesi ve ayrıntılı bilgi için bkz: Aydın 2019.

¹⁵ Aynı dönemde yapılmış olan Topkapı Sarayı Kütüphanesinde bulunan H. 1511'in boyutları ile kıyaslandığı zaman ölçü olarak *Ms. or. fol.4255*'in daha büyük olduğu söylenebilir.

Resim 2: ©STAATSBIBLIOTHEK ZU BERLIN - Preussischer Kulturbesitz, Orientabteilung Ms. or. fol. 4255, Serlevha Sayfaları, 5b-6a

<http://resolver.staatsbibliothek-berlin.de/SBB0000270E00000016> (Erişim: 10.08.2020)

<http://resolver.staatsbibliothek-berlin.de/SBB0000270E00000017> (Erişim: 10.08.2020).

Eserin dış tasarımını tamamlayan boyutları ve cilt tasarımından sonra, sayfa düzenlemeleri bir eserin özgünlüğünü gösteren diğer tamamlayıcıları olarak değerlendirmek gerekir. Değerlendirme içerisinde karşımıza ilk çıkan tezhipli sayfalardır. Ms. or. fol. 4255 serlevha (5b-6a) ve unvan (1b) sayfalarına sahiptir (Resim 2-3). Bu sayfalardaki tezhibin kompozisyonu incelendiğinde dönemin zevkini ve tasarımındaki tercihi göz önüne koyar¹⁶. Kompozisyonda mavi ve altın yıldız birlikte kullanılmıştır. Genel olarak değerlendirildiğinde, dış bordürde dilimli şekilde yapılmış olan çıkıntılarının zemini altın yaldızlıdır ve ortasına çiçek motifi yerleştirilmiştir. Bordürün geriye kalan zemin kısmı kıvrık dallar ve çiçeklerle bezenmiştir. Başlıkların yer aldığı panolar altın yaldızla, zeminleri mavi renk üzerine kıvrık dallar kaplanmış durumdadır. Altın yaldız ile birlikte başlıklarda kullanılan beyaz renk ve zemindeki bitkisel bezemeler kompozisyon içerisinde yerini alır.

¹⁶ Ms. or. fol. 4255'in tezhipli sayfalarındaki üslubu ve dönemin beğenisini kavrayabilmek için tezhibin farklı yüzyıllardaki uygulamalarını değerlendirmek gerekir. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için bkz: Akimushkin ve Ivanov 1979; Tanındı 2012: 243-260; Duran 2012.

Resim 3: © STAATSBIBLIOTHEK ZU BERLIN - Preussischer Kulturbesitz, Orientabteilung, Ms. or. fol. 4255, Unvan Sayfası, 1b.
<http://resolver.staatsbibliothek-berlin.de/SBB0000270E00000008> (Erişim: 10.08.2020)

Kitabın dış tasarımı ve tezhip bezemelerinin ardından sayfa tasarımlarının aynı bağlamda ele alınması gerekmektedir. *Ms. or. fol. 4255*'in sayfa düzeni kendine has bazı unsurlara sahiptir. 15. yüzyılın başından itibaren el yazma nüshalarında tercih edilen sayfa düzeni, metinlerin sayfa içerisinde dört sütun halinde yerleştirilmesidir. Bu tercih *Ms. or. fol. 4255*'de uygulanmamış ve metin altı sütun içerisinde verilmiştir. Bahsi geçen altı sütun uygulaması daha çok 14. yüzyılın başında hazırlanmış olan el yazmalarında görülen bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır¹⁷. Dolayısıyla bu nüshada görülen altı sütunlu kullanımı, 15. yüzyılın sonunda da bu uygulamanın tercih edilginin göstergesi olmuştur.

Metin düzenlenmesi, doğal olarak resmin sayfa içerisindeki konumunu da etkilemiştir. 15. yüzyıla ait resimli *Şehname* el yazmalarının birçoğunda tercih edilen sayfa düzenlemeleri, birtakım farklı uygulamaları hariç tutulursa, metnin resmin altında-üstünde devam ederek ilerlemesi ve resimde bahsi geçen hikâyenin anlatması şeklindedir. *Ms. or. fol. 4255*'de bu durum biraz daha farklıdır. Metinler tercih edildiği üzere, resmin üstünde ve altında sahnelenen hikâyeyi anlatarak ilerler. Ancak altı sütunlu tasarım, metnin resmin kenarlarında da devam etmesini sebep olmuştur. Resimde bahsi geçen olay resmin etrafını çerçeveleyerek metin ve

¹⁷ 14. yüzyılın başına tarihlendirilen Küçük *Şehnameler* ve Büyük Moğol *Şehnamesinde* metnin altı sütun içerisinde yerleştirildiği görülür. Nüshaların resimleri için bkz: <http://shahnama.lib.cam.ac.uk/new/jnama/index/collection/> (Erişim: 14.08.2020).

resim birbirini tamamlar şekilde devam etmiştir. Böylece hikâye hem metin ile hem de resim ile bir bütün halinde okutucuya sunulmuştur¹⁸.

Resim 4: © STAATSBIBLIOTHEK ZU BERLIN - Preussischer Kulturbesitz, Orientabteilung,
Ms. or. fol. 4255, Sayfa Düzeni, 10a .

<http://resolver.staatsbibliothek-berlin.de/SBB0000270E00000025> (Erişim: 10.08.2020).

Ms. or. fol. 4255'de sayfa tasarımı açısından en ilginç olanı aynı sayfada üç katlı şekilde yapılmış mücadele sahneleridir. Eserin içerisinde bu türden sahnelerin böyle bir tasarımla verilmiş olması, eserin özgünlüğüne büyük katkı sağlamıştır. Bu durum ayrıca hikâyenin takibini kolaylaştırırken kompozisyonlardaki benzerlik ve farklılıkların da açık bir şekilde görülmesine imkân sağlamıştır. Diğer taraftan, resimler için üç katlı bir şekilde alanların boş bırakıldığı düşünülürse, alt alta sıralanan sahnelerin bilinçli bir tercihin sonucu olduğu çıkarılabilmektedir. Tasarım açısından önemine değindiğimiz bu konuyu resim-metin ilişkisini anlatırken yeniden değerlendirmek üzerinde durulan meseleyi daha net hale getirecektir.

Resimler incelenirken karşılaşılan başka bir durum ise resimlerin sayfa sınırından (cetvelden) taşmış bir şekilde verilmesidir (Resim 5). Özellikle sayfanın alt köşesine yerleştirilmiş olan resimlerin sayfa sınırını aşarak devam ettiği görülmektedir. Bu durum konuların resimlendirilmesindeki çaba veya ressamın tercihi şeklinde yorumlanabileceği gibi resim için ayrılan alanın yetersiz olmasıyla da ilişkilendirilebilir. Cetvelden taşan resimler, özgünlük konusuna oldukça kısıtlı katkı sağlarken, bu resimleri tasarım açısından kitap içerisindeki farklılıklar olarak değerlendirmek mümkündür.

¹⁸ Sayfa tasarımlarının Topkapı Sarayı Kütüphanesinde yer alan sekiz nüshana ile kıyaslaması için bkz: Aydın 2019.

Resim 5: © STAATSBIBLIOTHEK ZU BERLIN - Preussischer Kulturbesitz, Orientabteilung, Ms. or. fol. 4255, Keykavus'un Göğe Yükselmesi, 44a.

<http://resolver.staatsbibliothek-berlin.de/SBB0000270E00000093> (Erişim: 11.08.2020)

RESİM- METİN İLİŞKİSİ

“Ticari” olarak tanımlanan eserlerin tasarımlarının âdeta birbirinin aynısı gibi hazırlanması, aynı döneme ait eserlerin birbirine oldukça benzer olabileceğini düşündürmüştür. Ancak el yazmasını oluşturan temel unsurlar üzerinden yapılan incelemede görülen farklılıklar ve *Ms.or.fol.4255*'in bazı özellikleri bu fikrin tümüyle doğru olmadığını göstermiştir. Eserin hem metinde hem de resimlerinde birtakım farklılıklar gözlemlenir.

Metin içeriği açısından ilk fark edilen *Ms.or.fol 4255*'in bir önsöze sahip olmasıdır. Eserin metninde bulunan önsöz Tanındı'nın (2008, s.269-271) bahsettiği Eski Önsöz'dür ve bu önsöze bir resim eşlik eder¹⁹. *Ms.or.fol.4255*'de unvan sayfasının altından başlayıp (1b) devam eden *Şehname* ön sözüne 3b'de yer alan resim eklenmiştir. Metinde geçen hikâyeye göre Firdevsi, bir bahçede oturan Gazneli şairlerden Unsurî, Ferruhî ve Uscudî ve diğer şairlerle karşılaşmıştır. Önsöz ile ilgili olarak *Firdevsi'nin Gazneli şairlerle karşılaşma görüşmesi* sahnesi canlandırılmıştır. Resimde ilk fark edilen metne bağlılık olmuştur. Hikâyede geçen olayı sahneye yansıtılırken, şairlerin buldukları yerin tam olarak belirtilmemiş olması dikkat çekicidir. Şairler, hikâye ile bağlantılı olarak, açık alanda birlikte otururken gösterilmişlerdir (Resim 6).

Resim 6: © STAATSBIBLIOTHEK ZU BERLIN - Preussischer Kulturbesitz, Orientabteilung, Ms. or. fol. 4255, Firdevsi'nin Gazneli Şairlerle Karşılaşma Görüşmesi, 3b.

<http://resolver.staatsbibliothek-berlin.de/SBB0000270E00000012> (Erişim: 17.08.2020).

¹⁹ Eski Önsöz için bkz: Minorsky 1964: 260 – 273, *Şehname* önsözleri hakkında detaylı bilgi için bkz: Tanındı 2008: 267-296.

Önsözden sonra *Şehname* destanı ile ilgili hükümdarların tahtta çıkışları, kahramanların mücadeleleri ve kahramanlık hikâyelerine göre daha az sayıda kalan aşk hikâyeleri sahnelenmiştir. Bu hikâyeler içerisinde *Şehname*'nin ilk bölümü olarak kabul edilen, Keyhüsrev'in tahtta çıkışına kadar olan bölümlerin daha çok resme aktarıldığı görülür²⁰. Bir nüshada resme aktarılacak olan sahnelerin seçimi ve kitabın içerisindeki resim sayısını belirleyen asıl nedeni belirlemek oldukça güçtür. Ancak en bilenen şekliyle kitabın sahibi ve nakkaşın tercihi olabileceğidir.

Metni tamamlayan bu resimler yapıldığı dönemin üslubunu yansıtacak şekilde hazırlanmış ve sade bir doğa manzarası, belirli kalıplar dâhilinde hazırlanmış figürler, altın yaldızın yanı sıra sade renkleri ile dikkat çeker. Bu özelliklere sahip resimler kitap içerisinde sayı olarak az sayılamayacak miktardadırlar. Kitapta bahsi geçen hikâyelerden seksen yedisi resimlenmiştir. Bu açıdan yaklaşık aynı tarihlerde yapılmış olan nüshalar ile kıyaslandığı zaman *Ms. or. fol. 4255* resimli *Şehname* örnekleri arasındaki resim kapasitesi az sayılmayacak seviyededir²¹. Bu durum ayrıca eseri nitelikli ve kapsamlı bir konuma getirmiştir.

Kitabın özgün tarafını resimleri ortaya koymuştur. Resimler, sayfa içerisindeki tasarımının yanı sıra hikâyenin canlandırılmasındaki yorumu ile farklı bir anlatım dilini ortaya koyar. Genel olarak sahnelerin birçoğunda oldukça sade ve kalabalık olmayan figür toplulukları yer alır. Pek çok sahnede sadece hikâyede geçen olay canlandırılmıştır. Mücadele sahnelerinde bile sade bir yaklaşım kolaylıkla fark edilebilmektedir.

Ms. or. fol. 4255'de sahnelerin dağılımına bakıldığında, ilk olarak karşılıklı mücadele sahnelerinin daha fazla olduğu düşünülebilir. Ancak resim programının tamamına bakıldığında sahnelerin destanın ilerleyesine uygun olarak dengeli bir biçimde dağılım gösterdiği görülür. Diğer bir deyişle destanın başından sonuna kadar, belli bir sıra ile program oluşturulmuştur. Bu aşamada resimlenen hikâyeleri anlayabilmek için söz konusu programı üç kategoride değerlendirebiliriz²².

İlk olarak, öncülü ve aynı dönemki nüshalarda pek çok örneği olan resimler karşımıza çıkar. Bu konulardan *Ms.or. fol.4255*'de olanların tespiti yapılmıştır. *Şehname* nüshalarında sıklıkla karşımıza çıkan hikâyelerin başında, destanın başkahramanlarından Rüstem ile ilgili sahneler gelir. Nüshada da Rüstem ile ilgili sahneler yeterince yer verilmiştir. Bunların dışında yine destana ait bazı hikâyelerinde yer alan bu sahnelerden; Tur'un İrec'i Öldürmesi (15b), Rüstem'in Doğumu (29b), Rüstem'in Atı Rahş'ın Aslanlarla Mücadelesi (38a), Rüstem'in Ak Dev'i Mücadelesi (39b), Keykavus'un Göge Çıkması (44a), Rüstem'in Sohrab'ı Öldürmesi (53a), Siyavuş'un Ateşten Geçmesi (58a), Siyavuş'un Ölümü (70a), Rüstem'in Eşkabus ile Mücadelesi (98b), Rüstem'in Çin Hakanını Tutsak Alması (104a), Rüstem'in Akvan Dev ile Mücadelesi (109b), Rüstem'in Bijen'i Kuyudan Çıkarması (117a), Bijen ile Human'ın

²⁰ Özellikle 1470-1500 yılları arasına tarihlendirilen dokuz nüsha üzerinden yapılan incelemede destanın ilk bölümüne ait hikâyelerin daha çok resme aktarıldığı tespit edilmiştir. Bu konu hakkında bkz: Aydın 2019.

²¹ *Şehname* konularının resimleri ve konularının dağılımı için bkz: <http://shahnama.lib.cam.ac.uk/new/jnama/index/collection/> (Erişim: 14.08.2020).

Resim 7: © STAATSBIBLIOTHEK ZU BERLIN - Preussischer Kulturbesitz, Orientabteilung
Ms. or. fol. 4255, Rüstem'in Akdev'i Öldürmesi (39b).
<http://resolver.staatsbibliothek-berlin.de/SBB0000270E00000084> (Erişim: 11.08.2020).

Mücadelesi ve Human'ın Ölmesi (123a), Keyhüsrev'in Şide ile Mücadelesi (138a), Keyhüsrev'in Efrasiyab'ı Öldürmesi (149a), Goşrasb'ın Kurdu Öldürmesi (155b), İsfendiyar'ın Aslanlarla Mücadelesi (168b), Behmen'in Rüstem'e Kaya Fırlatması (175b), Rüstem'in İsfendiyar ı Vurması (181b), Rüstem'in Şegad'ı Öldürmesi (185a), Dara'nın Ölümü (191b), İskender'in Resminin Kaydafa'ye Gösterilmesi (197b), İskender'in Vak Vak Ağacı ile Konuşması (201b), Bahram Gur ile Azade Geyik Avında (220a), Bahram Gur'un İki Aslandan Tacını Alması (223a), Behram Çubine İle Save Şahı Arasındaki Savaş (276a), Behram Çubine ile Hüsrev Perviz'in Dağdaki Mücadeleleri (293b), Behram Çubine'nin Aslan Maymunla Mücadelesi (296b), Hüsrev Müzik Aleminde Sanatçı Barbed ile Karşılaşması (304b), Yazdigerd'in Değirmenci Tarafından Öldürülmesi (315b) sayılabilir. Bahsi geçen bu konuların resim programı içerisinde yer almasına ayrıca özen gösterildiği düşünülebilir. Bu sahnelerin öncülü olması ve yerleşmiş ikonografik düzenin varlığı, söz konusu resimlerin programda yer almasını kolaylaştırmıştır. Böylece bu sahneler *Ms. or. fol.4255*'in "ticari" nitelikli bir eser olabileceğini desteklemiştir (Resim7).

Diğer taraftan mücadele sahneleri resim programında farklı bir kategoriye sahiptir. Bu sahneler aslında destanın içeriği ile bağlantılıdır. Ancak *Ms. or. fol. 4255*'de mücadele sahnelerinde farklı bir çabanın olduğu görülür. Birbirini takip eder şekilde sahnelerin sıralanması bu çabanın yansıması olarak kabul edilebilir. Mücadele sahnelerinden; Gırv'in Guruy ile Mücadelesi (130aA), Siyamek ve Karaze'nin Mücadelesi (130aB), Rehhan ile Behmen'in Mücadelesi

(129bA), Bijen ile Ruyyin'in Mücadelesi (129bB), Hecir ile Sipehrem'in Mücadelesi (129bC) Gürjin'in Enderiman ile Mücadelesi (130bA), Zenge ile Ehvast'ın Mücadelesi (130bC), Borte ile Kehrem'in Mücadelesi (130bB), Guderz ile Piran'ın Mücadelesi (126a) eserin farklılığını öne çıkarması açısından önem taşır (Resim 8). Ancak buradaki farklılık hikayelerin işlenişinden daha çok bu sahnelerin sayfa içerisindeki tasarımından kaynaklanmaktadır.

Resim 8: © STAATSBIBLIOTHEK ZU BERLIN - Preussischer Kulturbesitz, Orientabteilung Ms. or. fol. 4255, Rehhan ile Behmen'in Mücadelesi (129bA), Bijen ile Ruyyin'in Mücadelesi (129bB), Hecir ile Sipehrem'in Mücadelesi (129bC). <http://resolver.staatsbibliothek-berlin.de/SBB0000270E00000264> (Erişim: 11.08.2020).

Ms. or. fol. 4255'in resim programında yer alan hikâyelerin bazılarının ise resimlenmesi özel bir isteğe bağlı olarak yapılmış fikrine sahiptir. Bu isteğin asıl nedenini belirlemek oldukça güç olsa da aynı dönemde yapılmış olan nüshalarda benzer sahnelere pek de rastlanmaması, özel bir isteğe bağlı olarak yapılma fikrini kuvvetlendirmektedir. Cemşit'in Kızlarının Dahhak'ın Huzuruna Çıkması (9a), Feridun'un Oğulları ve Yemen Hükümdarının Kızları Feridun'un Huzurunda (13b), Sinduht'un Sam'ın Yanına Gitmesi (27a), Rüstem'in Tus'u Düşürmesi (49b), Siyavuş ile Fergins'in Evlenmesi (65a), Keyhüsrev'in Zara /Zihir Gölünü Geçmesi (146a), İsfendiyar'ın Kurtlarla Mücadelesi (168a), Simorg'un Rüstem ve Atı Rahş'a Yardım Etmesi (181a), Erdişir'in Tahtta Çıkışı (208b), Yezdigerdi'yi Deniz Canavarının Öldürmesi (221a), Behrâm Gur'un Hint Hükümdarı Şengül'ün Yanına Gitmesi (235b), Kabad ve Mazdek'in Görüşmesi (243a), Derviş'in Hürmüz'e Soruları (269b), Behram Çubine'nin Hürmüz'ün Gönderdiği Kadın Giysilerini Giymesi (279a), Bijen'in Yezdigerd'in Öcünü Alması (317a) ilgi çeken sahnelerdendir.²³ Bahsi geçen bu sahneleri farklı kılan bir özellik ise ikonografilerinde görülen yorumlardır²⁴.

Programdaki resimlerin seçimi konusundaki fikirlerden sonra, *Ms.or.fol.4255*'de birden fazla nakkaşın çalışmış olabileceğini gösteren bazı ipuçları bulunmaktadır. Özellikle renklerin kullanımı, renk farklılıkları ve tonlamalar ile bazı resimler diğerlerinden ayrılmaktadır. Giv'in Keyhüsrev'i Bulması için Turan'a Gitmesi (75b), İskenderin Vak Vak Ağacı ile Konuşması (201b), Behrâm Gur'un İki Aslandan Tacını Alması (223a), Bijen'in Yezdigerd'in Öcünü Alması (317a) gibi sahnelerdede tercih edilen renkler ve tonlamalar farklılık gösterir. Yapılan renklendirme işleminin farklı sanatçıların müdahalesini ile olabileceği ihtimali bulunmaktadır.

RESİM ÜSLUBU

Ms.or. fol. 4255'in resim üslubunu, dönemin resim üslubu altında değerlendirmek gerekir. Nüshanın resimleri 15. yüzyılın son çeyreğinde Şiraz nakkaşhanesinin benimsediği üslubun temsilcileridir. Bu açıdan bakıldığında eserin resimlerini tamamında, Şiraz resim üslubunun Türkmen dönemindeki yeni yorumunu görmek mümkündür²⁵.

Bu üslubun yansımalarını *Ms.or.fol. 4255*'de değerlendirmek gerekirse sınırları ve kuralları olan bir anlayışın var olduğu görülür. Doğa tasvirlerinde dağların, ağaç ve bitkilerin yerleştirilme düzeni aynıdır, boyutlarında fark edilir bir değişiklik olmamıştır. Figürlerin sahne içindeki dağılımı, duruşları, birbirlerine olan uzaklık-yakınlık mesafeleri ve vücut ölçüleri belirli bir düzende tutulmuştur. Çok kalabalık olmayan sahnelerdeki figürler, sıklıkla resmin merkezine doğru yönlendirilmiş haldedirler. Topluluk halinde bulunanlar ya birbirlerine oldukça yakındır ya da aralarındaki belirli boşluklarla sahneye yerleştirilmiştir. Vücut ölçüleri benzerdir, sıklıkla ince orta boylu figürler kullanılmıştır (Resim 9).

²³ *Ms.or.fol.255*'in resim programında yer alanların birçoğuna değinilmiştir. Resimlerin tam listesi için bkz: Stehoukine vd. 1971; Aydın 2019. Ayrıca nüshanın resimli sayfaları için bkz: <http://resolver.staatsbibliothek-berlin.de/SBB0000270E00000000> (Erişim: 14.08.2020).

²⁴ Bahsi geçen durumun anlaşılabilmesi için aynı dönemde yapılan resimli *Şehname* nüshaları ile yapılan değerlendirmenin yapılması gerekir. *Ms. or. fol. 4255* ile Topkapı Sarayı Kütüphane Müzesinde bulunan sekiz nüsha karşılaştırması için bkz: Aydın 2019.

²⁵ Dönemin resim üslubu için ayrıca bkz: Robinson 1958; 1967; 1991; Kühnel 1964-65; Titley 1983; Çağman- Tanındı 1979, İnal 1995; Wright 2012; Atılğan 2000; Aydın, 2020.

Belirli renklerin tercih edilip, bu renklerin sıklıkla kullanılması, dönemin üslubunu yansıtan özellikler olarak karşımıza çıkar. Bazı renklerin sahnede hep aynı yerde kullanılması bilinçli tercihin göstergesidir. Gökyüzünde sıklıkla mavi ve bu rengin alternatifi olarak altın yıldız; doğa tasvirlerinde ilk olarak yeşil, yeşilin olmadığı yerlerde beje yakın bir sarı, bazen mavi bazen de pembenin bir tonu tercih edilmiş; figürlerin elbiselerinde daha geniş bir renk yelpazesi kullanılarak lacivert, sarı, turuncu ve yeşil tonlar uygulanmıştır. Çok kalabalık olmayan kompozisyonlar, doğa ve figür betimlemeleri renk seçimlerinde ölçülü bir yaklaşım benimsenerek hazırlanmıştır. Böylece birbirini tekrar eden ve birbirine benzeyen sahnelerin oluşmasında kullanılan renkler ve üslup önemli bir paya sahip olmuştur.

Kalabalık olmayan sahnelerdeki figürler dağılımında belli bir düzen mevcuttur. Figürlerin sahne içerisindeki duruşları, hareketleri adeta birbirini tekrar etmektedir. Duruşlardaki gözlenen sabitlik, yüzlerdeki ifadelerde de kendisini gösterir. Genellikle şaşırma ifadesi için kullanılan eller ve parmakların dışında mimik hareketlerine rastlanmaz.

Resim 9: ©STAATSBIBLIOTHEK ZU BERLIN - Preussischer Kulturbesitz, Orientabteilung, Ms. or. fol. 4255, Feridun'un Oğulları ve Yemen Hükümdarının Kızları Feridun'un Huzurunda, 13b.

<http://resolver.staatsbibliothek-berlin.de/SBB0000270E00000032>
(Erişim: 12.08.2020).

SONUÇ

Staatsbibliothek zu Berlin’de Preussischer Kulturbesitz, Orientabteilung’da bulunan *Ms. or. fol. 4255*, 15. yüzyılda sonunda hazırlanmış resimli nüshalar içerisinde sadece bir örnektir. Bahsi geçen dönemde özellikle Şiraz’da üretilen kitaplardaki artış ile birlikte “ticari” teriminin kullanılması, eseri kendi dönemi içerisinde yapılmış çok sayıda *Şehname* nüshasıyla benzer özelliklere sahip hale getirmiştir. Diğer taraftan *Ms. or. fol. 4255* kendi döneminin resimli *Şehname* üretiminde tercih edilen uygulamalarını bünyesinde barındıran bir eser olarak karşımıza çıkar. Ancak kitabın tasarımının ve resim üslubunun şekillenmesinde kitap sahibinin tercihlerini, hattat ve nakkaşın katkısını göz önünde bulundurmak gerekir. Kitabın şekillenmesindeki tüm bu etkilerle birlikte eserin sahip olduğu birtakım özellikleri teke tek ele almak özgün tarafları ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda *Ms.or.fol.4255*’in tasarımındaki detaylar özgünlüğe katkı sağlamıştır. Diğer taraftan resim-metin ilişkisi ve resim programındaki düzen eserin özgün tarafını pekiştirmiştir.

Dolayısıyla *Ms. or. fol. 4255* kendi dönemi içerisinde yapılmış çok sayıda *Şehname* nüshasından birisi olarak kabul edilebilir. Ancak eseri değişik yönleri ile ele aldığımız zaman farklılıkları ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak *Ms.or. fol. 4255* üretildiği dönemdeki resimli örnekler ile benzer özellikler taşımaktadır. Fakat sahip olduğu ayrıntılar ile özgün bir eserdir.

KAYNAKLAR

- Abdullaeva, F. ve Melville, C. (2008). *The Persian Book of Kings: Ibrahim Sultan's Shahnama*. London: University of Oxford.
- Akimushkin, O.F. ve Ivanov. A. (1979). The Art of Illumination, B. Gray (Ed.). *The Arts of the Book in Central Asia, 14th- 16th Centruies*, United States of America: Shambhala Publications. 35 – 59.
- Atılğan, S. (2000). *15. Yüzyıl Karakoyunlu Türkmen Minyatürleri (2 cilt)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi: İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydın, D. (2019), *Şiraz Nakkaşhaneleri ve Resimli Şehnameler (1470-1500)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi: Ankara: Hacettepe Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydın, D. (2020), Bir El Yazma Üretim Merkezi Olarak Şiraz ve Resim Üslubunun Türkmen Dönemindeki Dönüşümü, *Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi*, Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayını, 5/ 1, 82-89.
- Brend, B. (2010). *Muhammed Juki's Shahnama of Firdausi*. London: The Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland Philip Wilson.
- Çağman, F. ve Tanındı, Z. (1979). *Topkapı Sarayı Müzesi İslam Minyatürleri*. İstanbul: Güzel Sanatlar Matbaası.
- Duran, G. (2012). Tezhip Sanatının Kullanım Alanları, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 41, 63 – 65.
- Firdevsi. (2009). *Şahnâme*. (N. Lugal Çev). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Firdevsi. (2016). *Şahnâme II*. (N. Yıldırım Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Grabar, O. ve Blair, S. (1980). *Epic Images and Contemporary History: The Illustrations of the Great Mongol Shahnama*. Chicagoand London: University of Chicago Press.

- İnal, G. (1972). *Topkapı Sarayı Müzesindeki Şehname Yazmalarının Minyatürleri Üzerinde Analitik Bir Çalışma*. İstanbul: Doçentlik Tezi.
- İnal, G. (1995). *Türk Minyatür Sanatı, Başlangıcından Osmanlıya Kadar*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Kanar, M. (2010), Şahnâme, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 38, 289-290.
- Kut,G. ve Bayraktar, N. (1984). *Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Kültür Eserleri Dizisi.
- Kühnel, E. (1964-65). History of Miniature Painting and Drawing. A. U. Pope (Ed.). *A Survey of Persian Art from Prehistoric Times to the Present*, 5, London and New York: Oxford University Press, 1829-1897.
- Lentz, T. W. ve Lowry, G. D. (1989). *Timur and the Princely Vision: Persian Art and Culture in the Fifteenth Century*. Washington: Arthur M. Sackler Gallery, Smithsonian Institution Press.
- Minorsky, V. (1964). The Older Preface to the *Shah-nama*, *Iranica: Twenty Articles*,– Publications of the University of Tehran, 775, 260-273.
- Raby, J. ve Tanındı, Z (1993), *Turkish Bookbinding in the 15th Century, The Foundation of an Ottoman Court Style*, (T.Stanley Ed.), Azimuth Editions.
- Robinson, B. W. (1958). *A Descriptive Catalogue of the Persian Paintings in the Bodleian Library*. Oxford: Clarendon.
- Robinson, B. W. (1967). *Persian Miniature Painting from Collections in the British Isles*. London :Her Majesty's Stationery Office.
- Robinson, B. W. (1979). The Turkmen School to 1503. B. Gray (Ed.). *The Arts of the Book in Central Asia, 14th- 16th Centuries*, United States of America: Shambhala Publications.215-249.
- Robinson, B. W. (1991). *Fifteenth-Century Persian Painting: Problems and Issue*. New York University Press.
- Simpson, M. S. (1979). *The Illustration of an Epic: The Earliest Shahnama Manuscripts*. New York ve London: Garland Publishing.
- Simpson, M. S. (2013), Shahnama Images and Shahnama Setting in Medieval Iran, *Ferdowsi's Shahnama Millennial Perspectives*, (Ed. O.M. Davidson ve M.S. Simpson), United States of America: Harvard University Press.
- Stchoukine, I., Flemming, B., Luft, P., Sohrweide, H., (1971), *Illuminierte Islamische Handschriften*, Wiesbaden:Franz Steiner Verlag GmbH.
- Sümer, F. (1989), *Akkoyunlular*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 2. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 270-274.
- Tanındı (2008), Sultanlar, Şairler ve İmgeler: Şehnâme-i Firdevsi'nin Mukaddimesinin Resimleri, *Uludağ Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9/15, 2008/2, Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, 267-296.

Tanırdı, Z. (2012). Başlangıcından Osmanlıya Tezhip Sanatı. A. R. Özcan (Ed.). *Hat ve Tezhip Sanatı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 243 – 283.

Titley, N. M. (1983). *Persian Miniature Painting: Its Influence on the Art of Turkey and India: The British Library Collections*. London: British Library.

Umur, S. (2011), *Osmanlı Padişah Tuğraları*, İstanbul: Cem Yayınevi.

Uluç, L. (2006). *Türkmen Valiler, Şirazlı Ustalar, Osmanlı Okurlar*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Wilkinson, J.V. S. (1931). *The Shahnamah of Firdausi: The Book of the Persian Kings, with 24 Illustrations from a Fifteenth-Century Persian Manuscript in the Possession of the Royal Asiatic Society*. London: Oxford University Press.

Wright, E. J. (2012). *The Look of The Book: Manuscript Production in Shiraz 1303-1452*, Washington: Freer Gallery of Art, Smithsonian Institution; University of Washington Press.

<http://shahnama.lib.cam.ac.uk/new/jnama/index/collection/> (Erişim: 14.08.2020).

<http://resolver.staatsbibliothek-berlin.de/SBB0000270E00000000> (Erişim: 14.08.2020).